

Cesta do Havraník, nebo Havraníků? aneb Rod zeměpisných jmen

V jazykovém koutku Svízel s bramborem (Živa 2016, 3: LXIV) jsme na příkladech mohli sledovat, že jmenný rod podstatných jmen obvykle nemá souvislost s jejich reálným významem, ale že jde jen o klasifikační prostředek umožňující přiřazení slova k příslušnému skloňovacímu typu. Totéž platí i pro vlastní jména, konkrétněji pro jména zeměpisná, jimž je určen prostor dvou jazykových zastavení.

Přestože jsou vlastní jména (mezi něž patří jak jména osobní, tak zeměpisná) etymologicky těsně spjata se slovy s obecným významem, z nichž v převážné většině vznikají, jejich původní význam bývá pro fungování v současném jazyce nepodstatný. Pojmenovací funkci plní stejně dobře i jména etymologicky neprůhledná. V tomto čísle se zaměříme na pomnožná jména (tj. taková, která existují pouze v tvaru množného čísla) českých obcí se zakončením na -y. Ta bývají častým zdrojem nejistoty pisatelů i mluvčích, jelikož jejich zakončení nesignalizuje příslušnost k rodu jednoznačně: -y v prvním pádě množného čísla mohou mít jak jména rodu mužského (jde o pojmenování odpovídající neživotnému vzoru „hrady“, např. Svijany), tak ženského (vzor „ženy“, např. Losiny). Rod je u této skupiny jmen poněkud potlačen, ale není možné mu nevěnovat pozornost, protože určení rodu je podstatné pro přiřazení jména k odpovídajícímu skloňovacímu vzoru, a tedy k vytvoření správných tvarů příslušných pádů (přestože – jak uvidíme dále – zeměpisná jména mívají při skloňování řadu výrazných odchylek).

Nejsnadněji se gramatický rod pomnožných místních názvů určuje u jmen, která zřetelně souvisejí s obecným podstatným jménem, z něhož vznikla. U obecného podstatného jména snadno vytvoříme jednotné číslo, z něhož je rod zřejmý. „Odhalit“ rod místního jména Potůček podle substantiva potůček není nic obtížného. Ze jmen zakončených na -y jsou mužského rodu např. názvy Lány, Hamry, Dubany,

1 Havraníky, Národní park Podyjí.
Foto P. Lazárek

Klobouky, Kožušany, Havraníky, Klíny, Kly, zatímco Paseky, Loučky, Říčky, Hůrky jsou rodu ženského.

Takto etymologicky průhledných jmen je však jen zlomek z celkového počtu. U dalších názvů nám k určení rodu lecky napomůže zakončení. Pro mužský rod jsou charakteristické především přípony -any (Jevany, Rokycany, Vodňany, Dobřany, Řečany, Říčany), méně často -íky (Dušníky, Zlatníky), -áky (Ležáky); dále se k nim řadí jména zakončená na: -by (Kladruby, Zbizuby), -dy (Poděbrady, Voděrády, Nebovídy), -chy (Stachy, Třebířchy), -ly (Podmokly, Pyšely, Tupadly), -py (Hlubočepy, Konětopy, Měcholupy), -ry (Velvary, Chabry či Psáry), -sy (Kosmonosy, Mokrovousy, Doksy), -ty (Postoloprty, Všetaty, Vejprty), -vy (Klatovy), -zy (Hrdlořezy, Příkazy, Želízy).

Obecně platí, že mužský rod u zeměpisných jmen se zakončením na -y výrazně převažuje. Jmen ženského rodu najdeme mnohem méně, vedle již zmíněných, vzniklých z ženských obecných podstatných jmen, k nim patří především názvy zakončené na zdrobňující přípony, jako např. -ánky (Ležánky), -ičky (Hodkovičky, Věrušičky), -ínky (Sovínky), -ýnky (Cerhýnky), -ínky (Březinky), -tky (Vrbátky), -iny (Prusiny, Letiny, Losiny) nebo -ůvky (Popůvky), a některé názvy na -ky (Velichovky, Kojátky, Troubky); ale nikoli třeba Zásmuky, Středokluky, stejně jako výše uvedená jména na -íky a -áky, ta jsou rodu mužského.

Vytvoření náležitých tvarů zeměpisných jmen ženského rodu většinou nečiní potíže – skloňují se pravidelně podle množného čísla vzoru „žena“, např. Kratinohy – Kratinoh, Paseky – Pasek. Ve 2. pádě bývá kvůli snazší výslovnosti u jmen se souhláskovou skupinou tzv. vkladné -e-: Říčky – Říček, Hodkovičky – Hodkoviček, obdobně Březinek, Popůvek, Vrbátek, Velichovek. Ve 3. pádě je -ám (Velichovkám), v 6. -ách

(Velichovkách), v 7. pádě -ami (Velichovkami).

U místních jmen mužského rodu je situace rozmanitější. Podle zakončení se sice řadí ke vzoru „hrad“ (resp. „hrady“), ale ve 2., 3. a 6. pádě bývá u mnohých časté kolísání. Vedle koncovky -ů, odpovídající ve 2. pádě množného čísla vzoru „hrad“, např. Dvorečků, Hamrů, Zlatníků, Ležáků, se u velkého množství jmen vlivem vžitých zvyklostí vyskytuje tzv. nulová koncovka (jako pozůstatek starobylého skloňování tzv. -o kmenů), např. Loun, Rokycan, Jevan, Poříčan, Klatov, Kladrub, Kralup, Poděbrad, Oslavan, Vodňan, Měcholup. U dalších pak oba tvary zijí vedle sebe jako rovnocenné varianty, např. Havraník/Havraníků, Klobouk/Klobouků, Divák/Diváků, Králík/Králíků, Lán/Lánů, Lub/Lubů, Svin/Svinů, Mokropes/Mokropsů nebo Karlových Var/Varů apod. Není snadné odhadnout, která z variant je preferována v místním úzu, obě jsou v pořádku.

Třetí pád je relativně pravidelný: většina mužských místních jmen má očekávanou koncovku -ům („hradům“): Havraníkům, Hamrům, Rokycanům, Poděbradům, Kralupům, Pyšelům, Hlubočepům, Lounům, Kladrubům, Koutům, Mokropsům atd. U jmen zakončených na -ky se však někdy užívá, a to nejenom v místním úzu, ale jako zcela náležitá, i ženská koncovka -ám, např. Králíkům/Králíkám, Divákům/Divákám.

Nejpěstřejší je situace v 6. pádě. Vedle základní koncovky -ech se mohou objevit také koncovky -ích či -ách, případně dubletní tvary. Nejčastější koncovku -ech mají především místní jména zakončená na -ny, -by, -dy, -ry, -vy (v Bubnech, Svijanech, Vysočanech, Zdíbech, Kladrubech, Hradech, Poděbradech, Chabrech, Volarech, Varech, Klatovech). U další skupiny, a to hlavně u jmen zakončených na -ly, -sy, -zy, se vedle -ech stále užívá i původní koncovka -ích, (Pyšelech i Pyšelích, Kosmonosech i Kosmonosích, Plasech i Plasích, Veltrusech i Veltrusích, Mokropsch i Mokropsích, Hrdlořezech i Hrdlořežích); méně často jen samotná koncovka -ích (Kbelích). U jmen zakončených na -ky, -chy se navíc objevuje ženská koncovka -ách a konkuruje ostatním dvěma koncovkám i ve spisovném jazyce, protože před ní nedochází ke střídání souhlásek ve slovním základu. Někdy se vyskytuje v 6. pádě pouze koncovka -ách (Havraníkách, Počátkách, Roztokách, Ležákách), většinou jsou však možné dublety (Stachách i Staších, Kloboukách i Kloboucích, Divákách i Divácích, Hlubočepch i Hlubočepích).

Čas prázdnin je jako stvořený k výletům do některého z uvedených míst. Pěkně bude i v obcích a městech jako Sušice, Hostivice, Prčice nebo Aš či Olomouc. Na jejich rod a skloňování se zaměříme příště.

Podklady jsou čerpány především z následujících toponomastických zdrojů: A. Polívková, Naše místní jména a jak jich užívat (Universum, Praha 2007, 2. upravené a rozšířené vydání); I. Lutterer a R. Šrámek, Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (nakladatelství Tobiaš, Havlíčkův Brod, 2004, 2. vydání); I. Lutterer, M. Majtán a R. Šrámek, Zeměpisná jména Československa (Mladá fronta, Praha 1982).